

Giri
Devler ve onların insanlarla olan
maceraları, dünya edebiyatında yaygın

O uz Sahasında Kötü Huylu Devler

Oğuz sahasında, Türk destan geleneği içinde olumsuz dev tipi dendiğinde, akla ilk olarak Dede Korkut boylarından “*Basat’ın Tepegö ’ü Öldürdüğü Boy*”da yer alan *Tepegö* gelir. Bu tipin ağız ve lehçelerde *Kellegö /Yekegö /Yekçeşme /Calgı kö* ” olarak adlandırılan benzerleri de bulunmaktadır. Dede Korkut’ta babasının çoban, anasının peri kızı olduğu ve Oğuz’dan her gün iki insan yediği şeklinde tanımlanan *Tepegö* ’den bahseden en eski kaynaklardan biri, Ebû Bekir bin Abdullah bin Aybek-ed-Devâdârî’nin yazdığı *Dürerü’t Ticân ve Tevârih-i Gurerü’ -Zaman* adlı eseridir. Bu eserde, Aybek-ed-Devâdârî, *Oğu -nâme* denilen ve Oğuzlar arasında elden ele dolaşan bir kitapta, tepesinde tek gözü olan, kendisine kılıç-kargı işlemeyen, anası deniz perisi, babası da bir dev olan çirkin görünüşlü bir adamın Türk ellerini perişan ettiğinden söz eder. *Tepegö* , zaman içinde tarihî, edebî ve sözlü kaynaklarda yer almış; *Tepegö* ile benzerleri ve kaynakları konusunda birçok çalışma da yapılmıştır². Dede Korkut’ta *Tepegö* , Oğuz içinde kaos yaratan bir tiptir. Dünyaya gelişi normal bir evlilik sonucunu olmadığından, kutlu aile yapısını koruma ülküsü doğrultusunda yaratılmış bir tip olduğu düşünülebilir; zira bu tip “toplum tarafından kabul edilen evlilikler dışında dünyaya gelenler, bu durumu yaratanların ve çevrelerindeki insanların başına bela olacak bir felakete karşılaşırlar” mesajını açık bir şekilde yansıtır.

Dede Korkut boyları dışında Sibir, Kıpçak ve Kafkas bölgesi Türk boylarının destanlarında da tek gözlü dev motifi yer alır. Hatta, XIII. asrın ortalarından itibaren Türkistan coğrafyasında doğan ve Türk destancılık geleneğinde *Cengi -nâme*³ olarak bilinen eserde, Cengiz’in

atalarından Tumaal Mergen’in yanında uzakları gözetleyebilen *Şaba Sokur* denilen bir Türkmen’in alnında tek gözü olduğu zikredilir (Şişman 2009: 86). Buradaki örnek, kötü huylu dev örneği olmamakla birlikte, batıdaki tek örneğe karşılık Türk destanlarında tek gözlü devlerin veya insanların, olumsuz tiplerinin yanında olumlu örneğinin bulunduğunu göstermesi, dolayısıyla yaygınlığa da dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Bir gaza destanı olan *Saltuknâme*, bilindiği gibi eski destan geleneğinin birçok mitolojik özelliğini ve kahramanlarını da barındırır. Bu destanda, tek gözlü yaratık, İslamî inançlar doğrultusunda destana yerleştirilmiştir ve “*şeytan*”dır. Özelliği zayıf bir yaratık olması ve tek gözü ile tek kulağıdır. (Akalm 1987:121-122). Türk destan geleneği içinde olumsuz tek gözlüler destanî gelenekle öylesine bütünleşmiştir ki, İslamî destanların içinde de kendilerine kolaylıkla yer bulurlar. Bunlar, “*insandan daha aşağı bir dü ey ve a almış bilinçlilik*” (Wilkinson 2010:107) olarak değerlendirilebileceği gibi, insana hem benzeyen hem de benzemeyen yönleri ile bir kaosu temsil eder ve olumlu kahramanın onu yenmesi de kaos yerine düzenin geçişi olarak okunabilir. Düzen, insanoğlunun her zaman özlediği bir durumdur ve dev ile kahramanın mücadelesi ve tabii ki kahramanın mücadeleyi kazanması, kaosun yerine düzenin geçişini çarpıcı bir şekilde işlemeye uygun olduğundan, bu özelliği ile edebiyatın her türünde insanoğlunun başvurduğu bir sembol olmuştur. *Saltuknâme*’de Kâf’da Sîmürg kuşunun (bazı Türk destanlarında alp kara kuş) düşmanı olan bir ejderhadan söz edilir. Bu ejderha da bir dev karısıdır ve sihirle bir kolunu ateş gibi yakarak yukarı kaldırır ve göğü tutar (Akalm 1987:110). *Saltuknâme*’de kötü huylu devin fark-

lı bir örneğini daha görmekteyiz; *Şerîf (Sarı Saltuk)*'in derya yaratığından olan oğlu *Muhammed*'i, ağabeyi *Câmûs-ser* adlı devî öldürdüğü için kaçırarak *Keyvan Dev*. Bu dev çocuğu bir yıl Kaf Dağı'nda büyütülmüştür; mekanı yerin altında, kötülerin gerçek ve ebedi mekanındadır. *Şerîf* oğlunu aramaya gidince, Kâf dağında aslan şeklinde karşısına çıkar. Kendini kızını *Câmûs-ser*'in kaçırdığı bir Müslüman dev olarak tanıtır ve *Şerîfi* aldatmaya çalışır. Kuş şeklindeki nurdan bir şahsın uyarması ile bir nara atan *Şerîf*, devî bağlar, etkisiz hâle getirir. Türk ve doğu edebiyatında bu olumsuz devlerin bir özelliği de, yüksek sese dayanamayıp bayılmalarıdır. *Şerîf* devî öldüreceği sırada dev imân getirir ve onun Zibak denizinden geçmesine yardım eder, Kıl Barakların düşmanlığına engel olur, Nîmtenler ile savaşırken yardım eder, yolda karşılarına çıkan hayvan ve canavar sürüsüne *Şerîf*'in kimliğini bildirip kendisine itaat ve ikramda bulunmalarını sağlar, oğlunun geri götürülmesine yardım eder, hanımının babası Emir Osman'ın *Şerîf* için yazdığı mektubu *Şerîfe* ulaştırır (Akahn 1987: 101-115). Bu özeti değerlendirdiğimizde, olumsuz olan devin, *Şerîfe* Allah tarafından bağışlanan *kutu* tanyıp Müslüman olması ve olumlu karaktere geçmesi, mitolojik destan kahramanlarının erginlenmesi epizodu ile örtüşmekte; bu epizot İslamî kisveye büründürülmektedir. Destanı *Şerîf*, yani *Sarı Saltuk* tarafından okuduğumuzda, kendisi en azgın devlerin bile biat ettiği bir kahraman durumuna yükselir. Bu motif, dev açısından okuduğunda, olumsuz devlerin bir nedenle olumlu karaktere geçişine örtek oluşturur. *Saltuknâme*, kahramanın devlerle mücadele ile erginlenmesi açısından oldukça zengin bir kadroya sahiptir. Destanda, yukarıdaki gibi detaylı olarak ve-

rilmese de olumsuz karakterde olup üç bini öldürülüp gerisi kaçan yetmiş bin dev (Akahn 1987: 119), *Sarsar Dev* (Akahn 1990: 220) gibi, başka olumsuz devler de yer almaktadır. Bunlardan biri olan *Cangal Dev* “yarı insan yarı hayvan şeklinde heybetli çirkin şahıs, doku başlı, arslan pençeli, adam gövdeli, ifrit, ayakları ökü misali, değirmen taşını kolayca başının üstüne kaldıracabilen” bir yaratık-13.025gi roe

bir olumsuz dev tipidir. Diğer yandan bu ruhun başka bir canlıda olması, devin kendisini her türlü tehlikeye karşı korumayı hedeflediğini gösterir. *Çoyun Alp* geldiği zaman tabiatta meydana gelen kaosu, doğa mitolojistlerinin⁸ bakış açısıyla, insanoğlunun sebebini bilmediği gökgürlemesi, yıldırım düşmesi, şimşek çakması, zelzele gibi felaketlerin ve üstesinden gelemediği zorlu yırtıcı hayvanların aksi; hatta karşısında aciz kalınan düşman kuvvetlerinin destana yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Boston destanın başka kötü huylu devleri de vardır; bunlar, *celmogu* un hayat suyunu bekleyen iki dev oğludur. Bunların atları da kendileri gibi iridir ve destan kahramanı Boston'un atını uyuz at yerine koyarlar. Burada da kahraman ve atı akıllarını kullanarak önce devlerin atlarını teke indirir, iki dev bir ata mecbur kalınca, sonları ölüm olur. Destanın baş kahramanı, mitolojik motiflerin zengin bir şekilde kullanıldığı *Boston*'da, devlerle mücadele ederek erginlenme dönemini tamamlar. Tarihî destanlarda düşman askerleriyle; bizde halk hikâyesi, Türk Dünyasında ise lirik destan/aşk destanı/muhabet destanı/liro-epik destan gibi adlandırmalarla yer alan türlerde ise rakip veya engellerle mücadele ile bu motifin gelenekteki amacı aynıdır; kahramanın kahraman olduğunun bilinmesi, yani kahramanın "erginlenmesi". Destanda yer alan *yedi başlı kempir/celmogu* da aslında birçok Türk boyunun mitolojisinde anaerkil dönemin izini taşıyan ve birçoğunda tek gözlü veya kör olarak tasvir edilen bir devdir (İnayet 2007: 50). Kötü olduğundan kötülük ruhu *Erlık* gibi yeraltında yaşar, ara sıra yeryüzüne çıkar. Mağaralar ve yer yarıkları da onun ve diğer yeraltında yaşayan kötü huylu devlerin yeraltına iniş kapılarıdır. Kırk yıl uyuyup uyandığında

yeri göğü inletmesi, yine insanoğlunun sebebini bilemediği dönemlerde, belli zaman aralıkları ile yaşadığı deprem gibi felaketleri izah etme ihtiyacını yansıttığı düşünülebilir.

Kırgızların *Er Töştük* destanında yer alan *celmogu*, tıpkı *Tepegö* gibi, İleman Bay'ın akarsuda görüp de "yukarıdaki halk hayvanlarını kesmiş, ciğerini de suya atmış" diye düşündüğü ve sudan çıkarıp sırkla vurduğu ciğerin içinden çıkar, şekil değiştirebilir; (Radloff 1885: 549). Destanda yer alan devler *Ay Kulak*, *Kün Kulak*, *Çoyun Kulak* adlarını taşır. (Radloff 1885: 559, 560). *Er Töştük* erginlenme yolculuğunda bunları ve "tepesine dört yüz, iki kulağına iki yüz, iki omzuna iki bin kişi binen" *Kafir Kaşan Kara Alp* (Radloff 1885: 565-566) isimli devi de öldürmek zorundadır. *Kafir Kaşan Kara Alp*, dev tasvirinde, adeta bir orduyu gövdesinde taşıyan bir tipleme olarak, destan geleneğimize zenginlik katmaktadır.

Ba kurt Sahasında Kötü Huylu Devler

Su yolunu bekleyen dev motifi, *Ural Batır* Destanında da vardır. *Ural Batır* devleri yenerek insanları onların elinden kurtarır ve devlerin gövdesinden dağlar oluşturur, hayat suyuna ulaşır ama onu yere serpererek yerin canlanmasını sağlar. *Şülgen*'in rastladığı devler ayağı yerde, başı gökte olarak tanımlanır (Ergun ve İbrahimov 1996: 148-150). Bunlar, masallardaki bazı devler gibi (Günay 1983: 32) zengindirler, sarayda yaşarlar; kendileri şekil değiştirebilirler, başkalarının da şeklini değiştirebilirler. *Ural Batır* destanının bir varyantında (Ergun ve İbrahimov 2000: 73-81) da kahraman hayat suyunu elde etmede karşısına çıkan dokuz başlı devi yenmek zorundadır. Bu devin çocukları masallardaki devler gibi kıt akıllıdır.

adlandırılmaktadır (Dilek 2007a: 271-273). “*Emeen / emegen*” kötü yaratıktır ve yeraltında yaşaması da onun kötülüğüne delalet eder. Buradaki “*kayrakan / tanrı*” ifadesi de Şamanist inançlar doğrultusunda, onun yeraltı dünyasının tanrısı olduğunu göstermektedir; şu halde bu olumsuz kahraman yeraltında yaşayan kötülük tanrısının yani *Erlık*'in bir versiyonudur.

Altay destanlarından *Kögüdey-Kökşin le Boodoy Koo*'da ağabeyini dinleyen *Boodoy-koo*, ateş istemek için gözüne küçücük görünen saraya girer, aslında doksan cepheli olan bu saray, *yetmiş yedi başlı celbegen* ile *altmış dev başlı karısının* sarayıdır (Dilek 2007a: 430). Bu destanda, mitolojide yer alan ve insanı bir medeniyetin başlangıcı olan ateşe kavuşturmayı temsil eden motif, sönmüş olan bir ateşin yerine ateş isteme şekline dönüştürülerek mitolojik “kut edinme” kisvesinden çıkarılıp dünyevî hâle getirilmiştir.

Özbek Sahasında Kötü Huylu Devler

Özbek Türklerinde *Köroğlu* kollarından doğmuş destanlardan biri olan *Melike Ayyar* (Yoldaşoğlu 2007) destanında *Makatil*, *Yaprak Dev*, *Kı il Dev*, *Baymak Dev* gibi isimler taşıyan devler vardır. *Ava*, peri kızı *Melike Ayyar*'ı bulmaya gittiğinde *Derbent*'te, karşısında karınca gibi kaldığı *Makatil Dev* ile karşılaşır. *Makatil Dev*'in değnekleri bile, üç, altı ve dokuz batman gelir. Avaz, kendisini küçümseyen ve hakaret eden bu devi öldürerek kendini ispat etme yolundaki ilk sınavını verir (Yoldaşoğlu 2007: 47-57). Avaz bir mağarada şarap içip sarhoş olmuş kırk dev ile de karşılaşır. Mağaranın kapısından çıkan duman bu devlerin nefesidir. Bunların en büyüğü de *Yaprak Dev*'dir. Bu devlerin insan eti yediği “şarabın üstüne kebab

da geldi” diye *Ava* ile alay etmelerinden anlaşılır; ancak devler *Köroğlu*'nun adını işitip Avaz'ın onun oğlu olduğunu öğrenince hürmet edip Avaz ve yanındakileri ağırlarlar. Avaz'ın yanındaki iki avcının devleri görünce korkudan benizleri sararır. Avaz ise yanındaki avcılarının dev eti yediklerini söyleyip devleri korkutur. *Ava* ve avcılar yolda *kaçan, uçan, aksak devler* olduğunu, bu devlerin de tüm cihamı uçarak dolaşabildiğini öğrenirler. Ayrıntılı olay anlatımına rağmen, bu örnekte devlerin fiziki özellikleri ile ilgili ayrıntıya girilmemektedir. *Ava*'ın bir insan olan avcının dev eti yediğini söyleyip devleri oyalamasından, masal devleri gibi bu devlerin de fazla akıllı olmadıklarını söylemek mümkündür. *Ava* babasını memnun etmek üzere *Melike Ayyar*'ı bulmak için çıktığı yolculukta, bu devleri aklı ve kurnazlığı ile yener. Aynı destanda *Ava*, *Melike Ayyar*'ı bulmak için *Kı il Dev*'in de yanına gitmek zorundadır. *Kı il Dev*, üç dev ile birlikte yaşamaktadır ve Kaf dağına avlanmaya giderler. Geri dönecekleri zaman kar, yağmur yağmaya başlar. *Kı il Dev* geldiğinde hizmetinde bulunduğu *Gülki Peri*'ye buraya gelen insanoğlunu kendisine vermesini, başını kesip öldüreceğini söyler. *Gülki*, bu insanoğlunun annesinin kendi halası oğlu olduğunu ve kendilerini öldürmek üzere buraya geldiğini söyleyerek devleri korkutur. *Devler*, Avaz'ın ismini duyunca sevinirler ve onu görmek isterler. *Gülki Peri*, sandıktan *Ava*'ı çıkarırken, “siz korkup kaçmayın diye *Ava*'ı sakladım” diye de onları kandırır. Bunu da birbirine güç bakımından asla denk olmayan iki gücü mizah unsuru olarak kullanma tarzında değerlendirmek mümkündür. *Melike Ayyar*'a ulaşmanın yolunu *Baymak Dev* isimli dayıdan öğrenmek gerekmektedir. *Baymak Dev* ise diğer devlerin bile hey-

betinden ürktüğü bir devdir. *Kı il Dev*, *Ava* ve iki avcıyı tılsımla elma şekline sokar, koynuna koyar; atlarını da kuş yapıp cebine koyar ve gökyüzünde yedi gün yedi gece uçar; uçtuğu mesafenin insanoğlunun atlarının yürüyüşü ile on dört yıllık yol olduğunu söyler. *Kı il Dev*, *Baymak Dev*'in dev muhafızlarının korkusundan daha ileri gidemez. *Baymak Dev*, Köklem Dağı'nda yaşamaktadır, *Melike Peri*'nin hizmetkârıdır. Yanında yetmiş bin dev vardır, gökyüzünde uçabilir. Yaşadığı yer, yediği insanoğlunun kemikleri ile doludur. Üç dev etkisiz hâle getiren *Ava* artık erginlenmiştir; *Akdevşah* ve *Baymak Dev*, *Şâkalender* kılığındaki *Köroğlu*'nun nasibi ve rakibidir; ancak *Baymak Dev* ve yanındaki devler onu görünce heybetinden ürkün çekilirler, *Şâkalender / Köroğlu* yoluna çıkan *Akdevşah*'ın bütün devlerinin başını keser ve *Baymak Dev*'in peşinden gider. *Baymak Dev* de uçan bir devdir. Elinde, hizmetkâr olarak kullandığı bir şehzade vardır. *Şâkelender* bu şehzadeden devlerin bütün hâllerini öğrenir. *Baymak Dev*'in kötülük ve tılsım yapmak için kullandığı, uçabilen birçok cadısı da vardır. *Şâkalender* aklını ve tılsımını kullanarak *Baymak Dev*'in bütün engellerini aşar. *Baymak Dev*, *Ava* ve *Şâkalender*'i engelleyemeyince sağ kaldığına şükrederek mücadeleyi bırakır. Bu destandaki devlerin diğerlerinden farklı olarak genel bir özelliği korkak olmalarıdır.

Türkmen Sahasında Kötü Huy-
lu Devler

Türkmen bahşıları tarafından anlatılan *Huyrlukga-Hemra*⁹ destanı, Anadolu sahasında halk hikâyesi olarak adlandırılan formatta bir eserdir. Bu tür destan/halk hikâyelerinin mitolojik motifli destanlardan çok daha sonra yaratıldığını söyleyebiliriz; ancak dev tiplemesi, insanlar arasında öylesine ilgi

uyandırmış olmalı ki, bu tür eserlerde de bu tip yer almaktadır; bu destanda devler, peri kızlarının hizmetindedir ve peri kızlarının karakterlerine göre olumlu ya da olumsuz bir yapı sergilemektedirler. *Huyrlukga*'nın töre-şeriat tanımayan'nın

yınları, s.127-131; Haluk Korođlu, *Depegö ve Polifem*, Milli Folklor, C. 5, S. 37, Bahar 1998, 39-46

- 3 Bu destanın Türkiye Türkçesine aktarılmış metinlerinden biri için bkz. Bekir Şişman, *Cengi nâme*, Samsun 2009; Etüt Yayınları.